

ÖTVÖS PÉTER

ILLÉSHÁZY ISTVÁN FÜLJEGYZÉSEI

Acta bellica Anno 1604 et 1605

1. A történeti tudományok meglehetősen széles köre foglalkozik Illésházy István egy-egy kiemelt pályaszakaszával: munkásságának korszerű vizsgálata egyre kitüntetettebb igényként jelentkezik. Ugyanakkor viszont nyilvánvalóbbá válik az a feszültség, amelyet a pályakép igényes feldolgozásának szükségessége, s a vegyes műfajú, aránytalan forrásanyag teremt. Illésházy, aki országos jelentőségű események szereplője lett már "kibújdosásával" is, de főként hazatérte után vállalt nyilvános pályájával, erősen számolt az utókor ítéletével: "az mikor el gondolom vala magamban, hogy ki jüvék Magyar országból, úgy akarok vala ki jüni, hogy az cronicakba is be irták volna" - írja feleségének száműzetésének derekán, s hazatérte után, mikor immár politikai-diplomáciai tárgyalásokban is érvényesítheti terveit, hol aggódva, hol bizonyosságul hivatkozik a krónikák ítéletére.

Emlékezete meg is őrződött a **krónikákban**, ám miként kortársai, az utókor is rendkívül ellentétes módon ítélte meg tevékenységét: voltak, akik "eszes embernek" és "bölcs, okos úrnak" tartották, mások viszont nyersen szemére vetették kétszínűségét, s a "törökösség" vádjával éppúgy szembe kellett néznie, mint azzal, hogy "németes ember" lett. A rendelkezésre álló források áttekintése után - melyek között természetesen túlsúlyban vannak a nem tőle származó szövegek - nyilván joggal állapítja meg egy újkortosi kutatója, hogy "Illésházy István politikai elképzeléseit és törekvéseit bizonyos tekintetben napjainkig hatóan félremagyarázzák."¹ A gyakori félremagyarázásnak, melytől természetesen nem tagadhatjuk el a mindenkori kurzus értékítéleteit sem, legfőbb oka az elsődleges forrásanyag egyenetlenségében és hiányosságában rejlik. Az egymásnak többhelyütt ellentmondó kortárs emlékek - históriák, naplók, magyar, la-

tin és német nyelvű pasquillusok valamint misszilis levelek - feltétlen óvatosságot igényelnek, ám a primer források hiátusait mindigis segítettek áthidalni: Kazinczy Ferenc például - már nem is előzmények nélkül - maradandó hatással terjesztette el a rendületlen tudománypártoló, a kor legjelesebb tudósaival levelező, s egyúttal komoly tudományos megbecsülésnek örvendő Illésházy-képet.² Dolgozatában jelentős hangsúlyt kapnak közvetett információi, melyeket kétségtelenül lelkes elfogultsággal válogat ki. Illésházy vegyes műfajú kortárs szövegeket összegyűjtő könyvéből Kazinczy Gábor kiadta a történeti följegyzéseket, s ezzel a **historikust** és az **író**t is bemutatta,³ és immár harminc esztendeje számolunk a **költő** Illésházyval is, mióta az életrajz és néhány (csak részben autográf) levél alapján két, korábban ismeretlen szerzőjű, és eszmei-poétikai szempontból meglehetősen különböző verset Illésházynek tulajdonít az irodalomtörténet.⁴ A tanulságokkal, illetve a szövegek eredetével azóta is vannak kétségek: Kazinczy Ferenc bevallja, hogy portréját "Mednyánszky után" dolgozta, s aligha tagadható mindkettejük esetében az akkor még élő család előtti tisztelgés lelkesült gesztusa,⁵ Kazinczy Gábor maga is erősen kételkedik a kibocsátott irat eredetiségében,⁶ a versek szerzőségének vitája pedig általánosan ismert.⁷ Fontos eseményeket azonban jól ismerhetünk: perének anyagát Károlyi Árpád rendkívül pontossággal dolgozta fel,⁸ e per szélesebb történelmi összefüggéseit pedig újólá Makkai László ismertette.⁹ Ugyanakkor más, feltétlenül kitüntetett élet és pályaszakasz nehezen, vagy csak hipotetikusan rekonstruálható: Károlyi Árpád, Szilágyi Sándor és Ipolyi Arnold nagyszerű forrásközleményeiből jól követhetjük 1605 második felétől nyilvánvalóan megélnékülő politikai-diplomáciai törekvéseit és tevékenységét, ám éppen a megelőző, a száműzetésben töltött esztendő minden feldolgozásból hiányoznak, sem a kortársak, sem az utókor nem rendelkezett kielégítő információval. Az elmúlt század végén igen megélnékült levelezés-kiadások - melyek az újabb értékelések legbiztosabb kiindulópontját jelentik azóta - más szempontból is egyoldalúak: szinte kivétel nélkül a **hozzá írott** levelek túlsúlyát hozták. Mindez érthetően fokozta az igényt, hogy a neki tulajdonított, történelmi és irodalmi érdekű szövegeket, a **följegyzéseket** és a **verseket** folyamatosan szembesítsük olyan, esetleg sokáig lappangó dokumentumokkal, amelyekkel **időben**, de **műfaji** szempontból is közvetlenebbül rokoníthatók. Feltétlenül nyereség tehát, hogy időközben olyan forrás is előkerült, amely a Kazinczy Gábor által kiadott, de több variánsában ismert **történeti följegyzések** forrásai-

nak és módszerének kérdéseire kapcsolható: abban a gyűjteményben, amely a legtöbb **közvetlen**, autográf beszámolót tartalmazza lengyelországi származásáról, fennmaradt egy talán önmagában kevésbé, de Illésházy István 1603 derekán megszakadt történeti följegyzései szempontjából igen becses dokumentum.¹⁰ Segítségével egyúttal ösztönzések is előtérbe kerültek: miközben e forrásnak a följegyzésekhez való viszonyát igyekszünk tisztázni, elkerülhetetlenné vált a följegyzések variánsainak textológiai szempontú vizsgálata. Noha ez összevetés a rendelkezésünkre álló szövegek alapján szinte megoldhatatlan, a **kísérlet** feltétlenül indokolt, s talán nem tanulság nélküli. Elsősorban azért, mert történeti följegyzéseihez a későbbi Illésházy-értékelések is erősen kötődnek, sőt, segítségével történelmszemléletén kívül írói stílusára és gondolkozásmódjára következtetnek, kizárólag a **nézőpont** hasonlósága miatt feljegyzési könyvének más szövegeit is neki tulajdonítják,¹¹ másodsorban pedig azért, mert Kazinczy Gábor kiadása óta időközben - elveszett és éppen megkerült példányok miatt - változott a variánsok jellege.

Horváth Mihály példánya:

"Illésházy István eme följegyzéseit - írja kiadása előszavában Kazinczy Gábor - tudommal nagy érdemű tudósunk, a hív Horváth Mihály, említé s idézte első, magyar Történelmében." Horváth Mihály **Magyarország történelme** 1593-tól egészen 1603-ig valóban bőven hivatkozik és gyakran hosszabban idéz Illésházy följegyzéseiből. Forrását így jelöli: "Illésházy István még kiadatlan 'Emlékezetre méltó jegyzései', melyekben az 1592-től száműzetéséig 1603-ig lefolyt eseményeket írja le."¹² **Kútfő értékű** írásnak, s érdekes naplókönyvnek nevezi a forrást, a "különben világos eszű" Illésházyt csak Báthory Zsigmond megbűvöléséről szóló hiedelem követéséért marasztalja némileg el. Példányát látta, s használta Kazinczy is, nem zárva ki azt sem, hogy a "Jankovich apographonának" másolata lenne. Kiadása függelékének három darabja is innen származik. A följegyzések helyenként viszont éppen nem kevés különbségéről Kazinczynak a Jankovich-másolaton végzett szövegigazításai mellett a Horváth Mihály példányából vett hosszabb kiegészítései is tanuskodnak. **A kódex azóta elveszett, vagy lappang**, szövegállományát Kazinczy Gábor nyomán, a följegyzések szövegállapotát pedig elsősorban Horváth Mihály hosszabb idézeteivel rekonstruálhatjuk megközelítőleg.

Illeshazy Istvan Magyar Orszagi Palatinus Emlékezetre való Jedzési. Le iratattak 1667 Esztendőben.

A történeti följegyzéseket (1592-1603), magyar nyelvű leveleket, latin verseket, pasquillusokat, aktákat tartalmazó száznál több leveles kódex 19. századi másolatban.¹³ Kazinczy Gábor nem említi. A Jankovich-féle másolatot Kazinczy "kérdés alá jöhető hibáival" adta, csak **hézagait** pótolta esetenként. A kiadott szöveg és Illésházy **Emlékezetre való jedzési** nem csupán helyesírásukban, de gyakorta a mondatszerkesztésben is erősen eltérnek egymástól, s az utóbbi eltérései pontosan egybeesnek a Kazinczy jegyzeteiben néhol közölt, s a Magyarország történelmébe hosszabban beidézett szöveghelyek változataival. Ez a másolat tehát igen közel áll Horváth Mihály részeiben rekonstruálható variánsához. Kazinczy elképzelhetőnek tartotta, hogy helyesírási és mondatszerkezeti különbségeik ellenére a Horváth Mihály-féle példány a Jankovich-másolatból ismert "eredetire" menne vissza, ám a három szöveg lehetséges összetétele - melynek közép-pontjában a történeti följegyzések állanak, de ahol a szövegösszetétel is érveket szolgáltatott - azzal a tanulsággal járt, hogy a Horváth Mihály-féle ill. az eddig kevésbé vizsgált 1667-es másolat textológiaiilag igen közel áll egymáshoz. Ez azt jelentheti, hogy az 1667-es leírás közvetlen leszármazottja, **részleges** másolata a Horváth-féle kódex anyagának, vagy pedig **legalább** két, egymással immár ellenőrizhetetlenül, de csak a Jankovich által eredetinek vélt szöveg **előtt** érintkező forráscsoporttal van dolgunk.¹⁴

Míg Horváth Mihály kiemeli az **érdekes naplókönyv** történelmi értékeit, Kazinczy Gábor - nem vonva ugyan kétségbe a tartalmi hitelességet - a szerzőség kérdésében már óvatosságra int. Több, mint száz esztendő múlva - említésre méltó elemzéseket nélkülözve - az akadémiai irodalomtörténet is foglalkozik a följegyzésekkel: "Illésházy egyébként - valószínűleg száműzetése idején - értékes prózaírói tevékenységet is folytatott: a Habsburgokkal elégedetlen főnemesség állásfoglalásának igazolására, rendkívül fegyelmezett, tárgyilagos stílusban, de igen tudatos politikai tendenciával feldolgozta a 15 éves háború 1603-ig terjedő szakaszát."¹⁵ Bartoniek Emma, aki rövidege ellenére azután mégis legbővebben szól a történeti följegyzésekről, annak "döcögő magyar stílusát" emeli ki először, majd azt, hogy az írás "egészen kezdetleges évkönyvezés: évek

szerint előadott rövid beszámolók hadieseményekről és országgyűlésekről". Szerinte ugyan leginkább saját személyes tapasztalatait örökíti meg, de történetiszemléletről, filozófiáról itt aligha lehet szó. Legfeljebb annyiban, hogy "ő sokkalta átfogóbban látja meg Isten világkormányzó kezét, mint Istvánffy, s ennek sokkal naívakban is ad kifejezést a nagyműveltségű Istvánffynál." Bartoniek Emma arra gondolt, hogy a följegyzéseket az **eseményekkel egyidőben**, de valószínűleg több részletben írta, ezzel magyarázhatók az ismétlések, s ennek következménye az, hogy "kompozícióról nála szó sem lehet." Prózáját elmarasztalja: "nem valami tökéletes", és azzal zárja a magyar főnemesi naplódírók élére tett összefoglalását, hogy a forrásként hiteles, de rövidsége miatt nem nagy értékű írás "súlyát szerzőjének jelentősége adja meg."¹⁶

A vegyes tartalmú kódexből természetesen mégis leginkább kiemelt történeti följegyzéseket értékelői szerint sem egyéni szemlélete, sem szerkezeti megformáltsága vagy stílusértéke nem teszi igazán jelentőssé. Az évkönyvezés, melyet sok ismétlés terhel, kizárólag a hadi és diplomáciai eseményekre szorítkozik, melynek során Illésházy információs anyaga egyre bővül: a végig nem kísért utolsó, 1603-as esztendő dokumentációja olyan gazdag, hogy összekötő kommentár nélkül is ez az év a könyv legterjedelmesebb fejezete. Valószínű, hogy a dokumentum-gyűjtés és rendezés ideje itt már egybeesett az érintett esztendővel, ám abban bizonyosak lehetünk, hogy a megelőző följegyzések nem mindig az eseményekkel egyidőben készültek. Bartoniek Emma véleményének ellentmondanak azok a leírások, amelyek már a **későbbi** fejleményeket is jelzik. Győr 1594-es feladásáról például ezt olvashatjuk: Hardegg Ferdinánd gróf "29. 7-bris megadá az várat Sinán passának, ő magát az olaszokkal békével bocsáták, de az hitván németekben sokat levágának és rabbá tövék, kiért 15. Julij Bécsben ez gróffnak és Perlinnek fejét vevék az császár akaratjából."¹⁷ A kivégzésre csaknem egy esztendő múlva, 1595-ben került sor, a szöveg tehát kétséget kizáróan **visszatekintve** készült. A hírek és események túlzottan **tárgyila-**gos összefoglalása, az értékelő kommentárok mellőzése és a személyesség feltűnő háttérben maradása a szerzőség kérdéséhez is elvezetnek: nehezen magyarázható, hogy számára igen fontos eseményekről (például perének másol, így a kamara levéltárában rendkívül gazdagon dokumentálható előzményeiről) hallgat, s hogy a vele szorosabb kapcsolatba került kortársainak is csupán katalógusát adja. Istvánffy Miklóssal csak az erdélyi követségben, majd a harctéren találkozunk röviden, Szuhai Istvánnal, aki korábbi

jó viszonyuk után - már jóval a följegyzések megszakadása előtt - nagy ellenségévé vált, csak egyszer, mellékesen. Révay Péter és Joó János - miként Bocskai is - az 1599-ben Prágába küldött követek névsorában szerepelnek csupán, a Balassi testvérekről az 1594-es esztendő kapcsán emlékezik meg röviden, kiemelve ugyan Ferenc vitézi érdemeit, de Bálintról csak ennek apropóján szól: "ennek az bátyját, Balasy Bálintot, Esztergam alatt lőtték vala meg."¹⁸ Pontosán ilyen **tárgyilagos** a naplókönyv magáról Illésházy Istvánról szólva: az első két esztendő kapcsán gyakrabban szerepel, de az egész könyvben is összesen tízszer csupán. Máshol személyraggal, személyes névmással, vagy szubjektív kitéréssel sem utal az elbeszélőre, s mindössze két ízben olvashatjuk, hogy Illésházy és a szerző azonosak lennének.¹⁹

A szövegbeli utalások arra, hogy a följegyzések nem az eseményekkel egyidőben készültek, a hadi és diplomáciai események kizárólagos dominanciája, a kommentárt egyre inkább nélkülöző dokumentumanyag, a rendkívül háttérbe szorult személyesség, a csak kétszer, s ötletszerűen jelölt első személy megalapozzák azt a föltevésünket, hogy Illésházy István emlékeztetőkből, korabeli információkból s korántsem személyes élmények alapján dolgozott. Ezeket az információkat és beszámolókat évek szelint, nem igazán igényesen összerendezte. Naplókönyve tehát **többszerzős**, s eljárása nem példa nélküli. Különböző írott forrásokra támaszkodó évkönyvezéséről a följegyzések szövegéből kikövetkeztethető érvek mellett egy újonnan előkerült, Illésházy **sajátkezű** feljegyzéseivel ellátott beszámoló tanúskodik legnyilvánvalóbban. Témaköre, elbeszélésmódja, nyelvi megformáltsága teljes mértékben rokonítja Illésházy történeti följegyzéseivel, jóllehet az írás bizonyosan nem tőle származik: az esztergomi ostromról hozzá került beszámoló különös jelentőségét egyrészt éppen az adja, hogy a naplókönyv összeállításának **forrásairól** és **módszeréről** ad fontos adalékot, másrészt pedig az, hogy olyan esztendőről tudósít, amikortól az Illésházy által egybegyűjtött anyag éppen megszakad. A provenienciát nem jelölő híradás Illésházy István kezébe került még az emigrációban, az írásba semmit nem javított, ám az utolsó levél verzójára **acta bellica** címmel fontosabbnak vélt dátumokat írt össze **másfél esztendő** eseményeiről. Az első ilyen bejegyzés 1604. szeptember elejéről való, tehát korábbi dátumot rögzít, mint ahogyan az **őszi** esztergomi várostromot összefoglaló híradást kézhez kapta volna, míg az utolsó 1606. áprilisából ad hírt, mikor tehát tíz hónapja újra Magyarországon van. Ez azt jelenti,

hogy **ugyanazon** az iratcsomón folytatta emlékeztetőit, amelyre még Lengyelországban **viisszamenőleg** elkezdte azokat írni. Az ostromról való beszámoló, valamint az **acta bellica** ismeretében talán túlzott merészség nélkül kockáztathatjuk meg azt a feltevést is, hogy Illésházy István **történeti följegyzéseinek** korábbi módszereit követő **folytatására** gondolt.

A Lengyelországba eljuttatott híradás szövege:

19. napján szeptembernek szalotta meg az török Esztergamot. Akkor Altham, Bosnyak Tamast és Caesar Galt küldet vala követsegben hozzajok, és harmad napig tractaltak az frigyet, de heában. Szent Mate napján löni kezdette az várat, és az után tizen két öreg algyuval levitette. 7-bernek 24. napján hajnalban, az varbeli magyar gyaloggal Bosnyák Tamás és többen ki ütettek volt az török sanczara, az leg erőseb sanczbol ki vertek üket, es szinten az janchar aga sátoráig üzték üket. Az jancharok ott egyben csoportozván, az mieink kenig meg kevesedven, az sakmannak való esés miat, meg nyomattanak az ellenségtől, és az mit nyertek vala, csak nem duplával fizeték meg. Az hajdu hertelenséggel az arkokat nem ugrandozhatta, és marada 50 oda benne. Bosnyák Tamás is, az ki fő vitéz ember, csak alig szalada. Ezt az németek távol nézván, gondolták, hogy kicsin dolog, es hogy ennél ük nagyobb dolgot próbálhatnak, remenlették ök is. Mint egy ezeren egy felől, az magyar gyalog is más felől, ki ütettek. Szem látomást az németység előtt az jancharok mind hátra menének, az utan nekik térvén, csak hamar meg futamtattak, és az mint lehetet, nyakaszták öket. Az magyarok az másik sánczban be hatottak volt, de nem álhatnak, az németekhez képest meg futamtak, de ezután közönségessen arczul tértek nekik, szernyüképpen az törökkel meg harczoltak, ugy hogy az egész török tábor reájok rohant vala. Sok kár lött, főképpen az németekben, kik közül fő emberek veszének, de az törökben lött három ani kár. Bosnyak Tamás mellett az esztergami Magyar Capitánt [..] meg löjték.

+ Az magyarok az fizetetlenség miatt + Az Altham igen suspectus volt az németeknél, és azért két groffot vetettek volt melléje az meg szálláskor Isztergamba. Nyilván, nem titkon leveleket küldezet két katonától

[..] kihagyva a név helye

++ kihúzva

az török táborban, kinek okát ezt mondják: Egy Deli Nemezi nevű híres török, ki Budán latorságokat cselekedvén az passáknál és törökeknél haragban eset volt, mikor gyakorta járna az váczsi szigetben és Visegrádban bor innia az részeges törökekkel, ejtett valami szót, hogy ő Ezen Altham igen kapot, és ígért 300 ház jobbágyot neki az fejedelem nevével idő jártára. Talált oly módot az Deli Nemezi, hogy ő egy titkos áll ajtón az magyarokat be vihetné Budában, és hogy Althamnak tuttára atta, Altham subornált egy Győri Lázár nevű embert, ki az töröknek szót adna és tetettetné magát kimnek, járna be, és mutatná hivségét az törökhez, úgy mintha Altham nem tudná és senki. Ez okért hogy ez szini alat Győri Lázár által az Deli Nemezinnél való dolgot inkább vighez vihetné. Ezek mind meg löttének, hittek az Bassák Lazarnak, és igen ajánlékozták. Egy levelet osztán irtak Ilieshazi uramnak ezen Lázártól, ki akkor exiliumba volt propter veritatem et in defendae legibus propriae constantiae Lengyel országba, és hogy meg vigye neki, 100. aranyat költséget attak neki, ki jött, és Ilieshazi uramnak szóló levelet Althamnak atta, ki osztán választ adot reája.

Azonban Nemezi az állkapukon való zároknak, lakatoknak formáját küldte Lázártól, és kulcsokat csináltak hozzája. Lázár be vitte, megpróbálták, és meg nyitották az kaput. Ezt Althamnak tuttára atták, de nem hihettek nekik, hanem innet két embert küldte, magyar katonát, és ezeket Lázár és Nemezi az kapun be vitték. Ezen Altham igen kapot, és annyival inkább propendiált az frigyre, és szép szót adot az töröknek frigy felől, hogy csak azt véghez vihesse. Ezt az fejedelemmel közölvén, fogatta az 6. ezer gyalogot, és egyébbel is igen készültének hozzá, kivel addig kés-tek, hogy az török is fel halladot, es felben maradot szándékjok.

Iszonyu dulást fosztást cselekettek az németek mindenüt, mikor Isztergom alat hadok volt.

Esztergam alat való táborba látásnak hallásnak okáért be jöve egy lengyel urfi, vajda fia Czaszanowsky nevű lengyellel, fő emberrel, kinek eleibe Kolonicz uram sok urakkal ki ment vala, és tisztességessen excipiálták. Az török ugyan valóban érte volt, hogy az Isztergamot meg vehesse, és valóban kezdett vala az mi sanczunknak meg vételéhez, de minthogy az mieinkinekis nem kicsin táborok volt mellette, nem árthatot sokat neki, hanem az városban tött kárt az lövéssel.

Az Szent Tamás hegyen volt oldalol valami sánczok az németeknek, kiben egynehány száz német lakozot, az török ennek alaia ásta vala magát, kit

az németek idein eszekbe vevén, ők is annak alól oly helyre találtak
 ázni, az hol sok fő török szokat sereggel állani, és mikor az ő minaját
 meg gyújtotta volna, az németeké is fel lobbant, és mind az németeké s
 mind az magoké a törökre szolgált ki, és nagy sok kárt tött az pogány-
 ságban, egyszersmind 600. töröknél többet burétott el. Ezzel igen meg-
 rémült az török, és azon éjjel ki költezett az sánczokbul, sok porát,
 globisát hatta el. Ez 11 die octobris lött, és 14. die octobris éjjel
 fel költ és Budához ment. Kin az németeknek felette nagy vigasságok
 volt, és örömeben sok nagy lövődezéseket miveltek az török bosszuságá-
 ra. Durante obsidione Strigoniensis volt az török táborban 700. lovas
 kozák, Kolonicz uram praktikát inditván velek, reá birta őket, hogy az
 fejedelmük hivsege alá adgyák magokat, és által jönnek. Sajkákkal kom-
 pokkal küldették volt Pográni Benedeket, hogy el hozza őket éjjel által
 az Dunán, de nem találtak arra az helyre, az hová az hajokat kellett
 volna vitetni, és hol az kozákok vártak. Azért csak ketten jövének be
 az keresztyen táborba, az többi vissza tértek. Mig ezek ide jártak,
 azonba kettő lött benne törökké, és el aroltak a többit. Az török reá-
 jok vigyázot, és hogy el akarnak indulni, es ismeg az hagyot helyre
 jönni, az török reájok tamadot, és nem jöhettek az hagyot helyre, hanem
 akarattik ellen más útra mentek az Duna mellet Komárom felé, holot az
 török strasara rea találtak, azt fel verték, de az táborbeli török után-
 nok érkezet, csak százat hozhattak által benne, az többi oda veszet.

A második levél hátoldalán, két hasábian Illésházy István írásával:

Acta bellica Anno 1604 et 1605

- 1604 Pestbeol kj seoktek az nemetek 6. 7-bris
 19. Strigoniensis obsessio per turcas frustra
 10. 8-bris el salot az teorek Istergam alol
 15. 8-bris verte meg Boczkaj Peziet magatis meg
 fogta, Zekelhidanal
- 1605 ment kj Basta Eperiesreol 9. ezer nemetel
 tokajban elest vitt
 2. Martij Bestercie banjat meg egettek az haiduk
 11. Martij Fuleket meg attak az haiduknak

- bosniak Tamas weote meg
 7. Apr. Basta cum exercitu fugit
 20. Apr. Bochkaj proclamatus in principem
 3. Junij holt meg lengiel Cancellar
 8. venit posta Archiducis 15. versus vocabat
 viennam
1605. 23. Junij Jut ismeg mas posta herceg Matistol
 17. Forgach Sigmond es Pograni keouetsegbe
 Bochkajhoz mentek be voltak nalam
 13. Julij veni ad mako 14 discessi ide venj ad
 Carsouiam 24 Julij
 27. Julij venj ad rosomberg
 9. Augusti intrauj arcem trincen
 13. giulest teottem trinchenben
 16. venj ad galgoch deongeolegit ot talajtam
 meg salla Istergamat az teorek
1605. 6. 7-bris el nem beselhetem onnan
 4. 8-bris meg attak Istergamot az nemetek
 15. octobris ejel vyuarban mentem el vegezstem
 az meg adast
 16. meg atak vyuarat
 11. 8-bris Bochkajhoz intettem pest ala
 16. Carponara az giulesben tartot az giules vsq
 ue 17 bris
1606. Karsarol bociatak lipajt el 3. Apr. Pogranyt 7.
 Apr.

Jegyzetek

1. Nagy László, **Háború és politika Rimay János életében.** Itk 1983. LXXXVII. évf. 4. 318-339. 328.
2. Kazinczy Ferenc, **Magyar Pantheon V.** (Életrajzok és életrajzi jegyzetek) Kiad.: Abafi Lajos Bp. 1884. **Gróf Illésházy István,** 345-355. Ez a portré **szó szerint** megegyezik egy korábbi, D.B.A. szignatúrával megjelent életrajzzal, v.ö.: D.B.A. (Debreceni Bárány Ágoston), **Illyésházi gróf Illyésházy István, a nádor.** Felső

Magyar-Országi Minerva folyó írás, Kassa, 1826. 887-892. Kazinczy Ferenc maga segít tisztázni a szövegek viszonyát, amely azonban a legújabb bibliográfiákban sem tükröződik még: "az Illésházy István élete alatt D.B.A. betűk állanak, de azt Mednyánszky után én dolgoztam, nem Debreceni Bárány Ágoston. A Bárányét gr. Aurél kénytelen vala elvetni, oly hibás volt a miket monda, és bizony rosszul monda." V.ö.: **Kazinczy Ferenc levelezése** 20. köt. 4730. sz. levél (Bp. 1910.) 188-189. A levelet 1827-ben írja Desseffy Józsefnek. Feltétlenül kiemelendő, hogy Kazinczynek ez 1826-os életrajza semmit nem tesz hozzá forrásához, Mednyánszky Alajos szövegéhez, inkább kihagy bizonyos mondatokat, ezáltal írása méginkább apologetikussá válik. V.ö. **Taschenbuch für die vaterlandische Geschichte.** hgg. durch die Freyherren von Hormayr und von Mednyanszky. Zweiter Jahrgang 1821. Wien. 288-300. A szövegek viszonyának áttekintésével Kazinczy Ferenc életrajzának eredetiségét természetesen többé nem fogadhatjuk el.

3. gr. **Illésházy István nádor följegyzései 1592-1603. és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594-1613. Bíró Sámuel folytatásával.** Kiad.: Kazinczy Gábor Pest, 1863. MHHS 7.
4. **Ferendum et sperandum**, in: Régi Magyar Költők Tára XVII.sz.1. Bp. 1959. 80.sz. (354-356.), ill. **Az Erdelinek siralmas eneke**, u.o. 81. sz. (356-358.)
5. Mednyánszky, majd az őt szorosán követő Kazinczy Ferenc viszont végső soron Bél Mátyás szövegéhez kapcsolódik, v.ö. **Notitia Hungariae etc. Tomus primus**, Viennae Austriae anno 1735. 67-68. lásd még 2. jegyzet.
6. Az anyag nagyobbik részét Jankovich Miklósnak a hagyatékában találta, s a kiadáshoz több föllelhető variánssal egybevetette. Erre azért volt feltétlenül szüksége, mert az eredeti után, melyről állítólag Jankovich másolt, már hiába nyomozott. Jankovich "csupán Illésházy történeti jegyzéseire" ügyelt, így Illésházy egyes tartalmú kötetét egyéb másolati szövegekből kellett kipótolni, v.ö. Kazinczy Gábor i. m. Előszó, V-IX. Kazinczy, miután számba tudott venni még két variánst, indokolt óvatossággal kérdezi: "Valóban az **eredeti** volt-e Jankovich példánya? ez, az érdemes férfiú számos csalódásait ismerve, kérdés előttem, míg elő

nem kerül. Az sokszorozná e lapoknak elég sovány, s az író közvetlen szemléletét csak itt-ott mutató tartalmát." V.ö. i. m. Előszó VII.

7. Az élénk költészettörténeti vita összefoglalását és filológiai adatait lásd: RMKT XVII. sz. 1. Bp. 1959. 611-614.
8. Károlyi Árpád, **Illésházy István hűtlenségi pöre**. Bp. 1883.
9. Makkai László, **A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén**. Történelmi Szemle 1974. 1-2. 155-182.
10. A kódexet az Osztrák Nemzeti Könyvtár őrzi: Cod. 8666. Az emigrációs dokumentumok ismertetésére, Illésházy Bocskaihoz való pártolásának vizsgálatára korábban már kísérletet tettem, v.ö. **Századok** 1983. 3. 609-625. A most bemutatni kívánt dokumentum ÖNB 8666. 65. F-V-66. F-V.
11. A modern szakirodalom szerint a Horváth Mihály példányából kiadott **Dialogus summorum Capitaneorum** (Kazinczy G. 305-313.) Illésházy szerzése: "Ugyanis ez mintegy kiegészíti a naplónak Esztergom ostromáról szóló" szavait. RMKT XVII. sz. 1. 612. Elgondolkoztató azonban, hogy az Illésházynak tulajdonított történeti följegyzés ill. az anonym, latin nyelvű pasquillus ily szoros kapcsolatba hozható-e egymással? Tartalmi analógiák kétségtelenül megállapíthatók, ám a legtöbb korabeli pasquillus általában egyformán, azonos vádakkal marasztalja el a tehetetlen, részeges győri kapitányokat, éppúgy, mint a Dialógus, vagy Illésházy följegyzései. V.ö. ÖNB Cod. 7273. 4.a.-4.b., ill. 110.b.
12. Horváth Mihály, **Magyarország történelme** IV. Pesten, 1871. 416. 2. sz. jegyzet.
13. MTA Kézirattár Tört. 159. Úgy tűnik, sem Jankovich, sem Kazinczy Gábor nem ismerte ezt a szöveget.
14. A **helyesírás, a mondatszerkezet és a kihagyás** szolgáltatott érveket. Ezek szerint a Horváth-féle és az akadémiai másolat oly mértékű szövegromlást mutat, hogy nem indokolatlan ezt a feltevést megkockáztatni. Ugyanakkor olyan, nem lényegtelen leírásokat is tartalmaznak, amelyek a Jankovich-másolatból teljeséggel hiányoznak.
15. A **magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig**. Szerk.: Klaniczay Tibor, Bp. 1964. 35-36.

16. Bartoniek Emma, **Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történet írás történetéből.** Bp. 1975. Kézirat gyanánt. 269. ill. 534-535.
17. Kazinczy Gábor i. m. MHHS 7. 18.
18. Kazinczy Gábor i. m. 15. Illésházy és Balassi Bálint feltételezett jó kapcsolatának a följegyzésekben semmi nyoma nincs, "ez jó híres neves Balasy Ferenc" halála kapcsán emlékezik rá is, jóllehet a följegyzésekben már jóval azelőtt szó volt Esztergom ostromáról.
19. V.ö. Kazinczy Gábor i. m. 4., 6., 8., 10., 12., 18., 42., 83. és 112. oldalait. 1594. után mindössze háromszor fordul elő a neve. Éppen abban az időszakban maradt szinte említés nélkül, amikor az események már egyre egyértelműbben vezettek az elmarasztaló ítélethez, s amely kapcsán nevét "az cronicakba is be irták volna".